

İşletme Ekonomisi Biliminin Ekonomi Bilimleri, Ekonomi Tatbikatı ve Ekonomi Siyasetleriyle Olan Münasebetleri

Prof. Dr. Muhlis ETE

- I. İşletme Ekonomisi biliminin Ekonomi bilimleri ile münasebeti
- II. İşletme Ekonomisi bilimi ve Tatbiki Ekonomi
- III. İşletme Ekonomisi ve Ekonomi Siyaseti
- IV. İşletme Ekonomisi ve Hukukauya yararlığı

İşletme ekonomisi bilimi :

Bilim dilimize işletme ekonomisi adını vererek getirdiğimiz bu ilim şubesi, ekonomi ilimlerinin en genç bir disiplindir. Aşağı yukarı 45 yaşındadır. Bu ilmin yabancı dillerdeki mukabilini bulmak pek kolay değildir. Almanların Betriebswirtschaftslehre'lerine mukabil, Anglo-Saksonların «Business Economics veya Business Administration» tabirleri, Fransızların, «Organisation et Exploitation des Entreprises», İtalyanların «Economi Aziendale» tabirleri bu ilmi ifadeye çalışmışlardır.

İşletme ekonomisi bilhassa içinde yaşadığımız asrın başlangıcından beri hemen bütün kültür memleketlerinde taammüm etmiş ve ekonomi ilimleri arasında hususi bir önem kazanmıştır.

Bugün muhtelif memleketlerin hususi Üniversite ve Yüksek okullarında «İşletme Ekonomisi» ilmini tedris eden profesörlerin sayısı 500 ü geçmiştir.

Bugün işletme ekonomisi o kadar kıymet kesbetmiştir ki, iktisadi nazariyat, tatbikat ve siyaset ile meşgul olan fertler veya müesseseler bu ilimle ünsiyet peyda etmeden müstağni kalamıyorlar.

İşletme ekonomisi biliminin özellik arzettiği memleketler :

Arzettikleri hacim itibariyle muhtelif memleketlerde karşılaştığımız işletme ekonomisi literatürünü bilhassa şu 4 grup altında toplamak mümkündür ;

- 1 — Anglo - Sakson literatürü,
- 2 — Alman literatürü,
- 3 — İtalyan literatürü,
- 4 — Japon literatürü.

İngiliz - Amerikan literatürü : Hacim ve ihtiva ettiği münferit bahisler itibariyle bir hususiyet arz etmektedir. (Muhasebe, bilânço, masraf, sürüm ve mürakabe mevzuları) ;

Alman literatürü : Daha organik bir sistem, daha derli toplu bir fikir silsilesi arz etmekle temayüz etmiştir.

İtalyan literatürü : Eskiliği, hacmi ve orijinalitesi bakımından önem kazanmıştır.

Japon literatürü : Avrupanın muhtelif memleketlerinden mülhem olan zengin ve modern bir literatür arz etmektedir.

Diğer memleketlerin işletme ekonomisi literatürü bu dört grup memleket literatüründen az çok mülhem olmuştur.

İşletme ekonomisi ilminin gelişim tarihi :

İşletme ekonomisinin bugünkü mevzuunu teşkil eden bazı malzemesinin menşei çok eski devirlerde yazılmış bazı eserlerden gelmiştir.

Xenophon ve *Aristotel*'in «Oikonomia» ev idarelerine dair yazdıkları eserlerde ve eski Romanın ziraat işletme usullerine dair yazılarında işletme ekonomisinin izlerini görmek mümkün olabilir.

Orta devirlerde Avrupada yazılan kitaplara geçmeden evvel 1174 senesinde Şamda *Al. Dimisqui* tarafından «Ticari Bilgilere» yazılan bir kitapta «Tüccara ve ticarete, sermaye ve tediye işlerine» dair yazılmış enteresan bahislere tesadüf edilmiştir. Bu kitap 1900 de Kahire'de basılmıştır [1].

[1] İşletme mecmuası No. 1, sayfa, 6.

14 üncü ve 15 inci yüzyılda işletme ekonomisine ilk malzeme verebilecek yazılara tesadüf etmektedir. 1494 de İtalyan rahibi Sheoloji ve Matematik profesörü olan *Luca Pacioli*'nin ilk basılmış kitabı intişar etmiştir. Muzaaf usulü muhasebenin mekanizmasından bahseden bu eser uzun zaman bir çok Alman muhasebe kitaplarına mehez teşkil etmiştir.

1675 senesinde Fransız *Jaques Savary*'nin *Le parfait négociant* adlı kitabı intişar etmiş ve büyük bir tesir yapmıştır. 1.68 de Almanya'da Leipzig Üniversitesi profesörlerinden *Ludovic*'nin «Tam bir ticaret sisteminin ana hatları» kitabı intişar etmiştir.

Almanya'da : İşletme ekonomisi biliminin asıl geliştiği memleket Almanyadır. *Betriebswirtschaftslehre* adını alıncaya kadar, bu bilim kolu çeşitli adlar almıştır. Konusunun da mahiyet itibarıyla değişmesiyle paralel olarak bu bilim kolu ticaret ilmi, ticari işletmeler bilgisi, hususî ekonomi bilimi isimlerini almıştır.

Alman işletme ekonomisinin kökleri ilim ve öğretim kurumlarından aramak icap eder. İşletme ekonomisinin gelişim tarihinde Alman işletme ekonomisi ilmi üç kökten kuvvet alarak meydana gelmiştir. Bunlar :

- 1 — Ticari bilgiler.
- 2 — Kameral bilgiler.
- 3 — Teknik ve ekonomik organizasyon bilgileri.

1) İlkönce ve en fazla Yüksek ticaret okullarında tedvin edildiği için bilgimizin ilk malzemesini bu okullarda okutulan ticaret bilgisi, ticaret teknikli konularından almıştır.

2) İşletme ekonomisinin ikinci ana kökü 18 inci asırda Almanyada tedaris edilen *Kameralwissenschaften*'dir. Bu devirde Merkantilist fikirlerden mülhem olan devlet, ekonomi sahasına müdahale ediyor, bazı işletmeleri bizzat üzerine alıyordu. Varidat temini maksadiyle çalıştırdığı ziraat ve orman işletmelerinde kullanacağı memurların bu kameral ilimlerle mücehhez olmalarını istiyordu.

18 inci asrın Alman devleti, bizzat işlettiği işletmelerine yaracak tedbirler yanında, umumî ekonomiyi de teşvik etmekten de geri kalmıyordu.

Devlet işletmelerinde çalışacak olan elemanlara öğretilen bu kameral ilimler (devlet ilimleri) üç esas kısımdan terekküp ediyordu: Ekonomi siyaseti (polisî bilgiler), Hususî ekonomi (ekonomi işletmeleri bilgisi) ve Finans yani maliye ilmi (vergi ve bütçe bilgisi).

19 uncu asırda ticaret ve sanayi hayatı inkişaf etmiş, devletin ekonomik sahaya müdahalesi azalmıştı. Devlet elindeki işletmeleri hususî teşebbüslere kiraya vermeği veya satmağı daha elverişli buluyordu.

Böyle bir siyaset neticesinde, devletin kendi memurlarına ekonomi ilimleri, bilhassa hususî ekonomi bilgileri öğretmek hususunda arzusu azaldı. Esasen bu tarihlerde Alman Üniversitesinde Roma hukuku tedrisatına daha fazla yer veriliyordu. Bu surettedir ki, 19 uncu asrın başından itibaren Alman üniversitelerinden çıkan ve idare hayatına atılan gençler hukuk tahsili görmekte iktifa ediyorlardı.

Bilhassa İngiliz ekonomisi ilminin şiddetli tesiri altında eski kameral ilimlerin yerine millet ekonomisi (Economie politique) kaim oldu. Kameral ilimlerin yukarıda saydığımız üç disiplininden yalnız Maliye ilmi, evvelce ihtiva ettiği vergi ve bütçe kısmına «devletin hususî emlak ve işletmelerine ait» bahsini de ilâve ederek mevkiini muhafaza edebildi.

Hususî ekonomi bilgisi ise, millet ekonomisi şekline bürünerek ekonomiyi hususî surette değil, umumî bir surette cemiyet bakımından tetkik etmeğe koyuldu ve ekonomik liberalizmden aldığı ilhamın tesiriyle hayli inkişaf etti; devlet idaresinin esaslarından ve dahilî siyasetinden bahseden polisî bilgiler kısmı da esasen pek ilmi sistem arzudemeyen malzemesini idarî hukuka terkederek ortadan kalktı.

Kameralist bilgilerin parçalanması ve yerlerini millet ekonomisi ilmine terketmeleri, müesseselerin kâr gayesine ve ticarî usullere göre idare edilmesini öğreten hususî ekonomi (Privatökonomik) bilgisi Üniversitelerden ve *Kameralhochschule* adını taşıyan Alman mülkiye mekteplerinden uzaklaşmıştı; hususî ekonomi bilgisinin bakiyesini bu defa ticaret mektepleri kabul ederek mevzuu cemiyet ekonomisi, hukuk bilgisi ve ticaret tekniğine ait malûmatın bir halitasını teşkil eden ticaret bilgisine (*Handelslehre*) ilâve ederek okutmuşlardır. Herşeyden bahseden bu bilgi ilmi

karakterini kaybetmiş bulunuyordu. İşletme ekonomisinin tekrar ilmi bir mahiyet kesbetmesi 19 uncu asrın başında Yüksek Ticaret Mekteplerinin tesisi ile başlar (1898).

Bu müesseselerde yeniden işlenmeğe başlanan işletme ekonomisi «Ticari ilimler» adını taşıyor; 1912 senesinden sonra mevzuu ticari müesseselerin bilgisinden maada sınaî müesseseler ve bankalara ait malûmatın girdiği de nazarı itibara alınarak hususi ekonomi bilgisi ismi kondu.

Yüksek ticaret mekteplerinde inkişaf eden bu disiplin bir çok yüksek mekteplerden maada Üniversitenin programlarına da ithal edilmeğe başlandı. Fakat, «hususi ekonomi» ismi de uzun zaman yer tutmadı ve büyük harpten sonra yerini bugün kullandığımız «İşletme ekonomisine» verdi.

Yeniden ortaya çıkan bu ilme işletme ekonomisi bilgisi denmesinin asıl sebebi, ilmin eski ismi olan hususi ekonominin mevzuu tam ifade edememesinden dolayıdır. Çünkü, hususi ekonomi deyince, sırf hususi işletmelerin bünyelerinden, ihtiyaçlarından, münasebetlerinden ve sair hususlarından bahseden bir bilgi hatıra gelmektedir. Halbuki, son zamanlarda kamusal işletmelerde de, ticari ve ekonomik gayeler ve işletme tarzları tetkik edilmeğe başlanmıştır. İşletme ekonomisi tabiri, gerek hususi ekonomiye ait işletmeleri, gerek devletin ve sair amme teşebbüslerinin işletmelerini ihtiva ettiğinden «hususi ekonomi» tabirine, tercih edildi ve her tarafta yer tuttu. Kaldı ki, hususi ekonomi deyince, hususi kapitalist ekonomiler de hatıragelmektedir. Halbuki, işletme ekonomisi ilminin biraz sonra izah edeceğimiz mevzuu ve çerçevesi daha geniş, rengi daha bitaraftır.

3) İşletme ekonominin politik ve ekonomik ilimlere dayanan *birinci* kökü ile ticaret bilgilerine dayanan *ikinci* kökünden bahsetmiştik. Bu ilmi gıdalandıran *üçüncü* bir kök de, *teknik ve ekonomik* organizasyon bilgilerine dayananıdır. Bilhassa, bu kökten kuvvet alan ve gelişen bir işletme ekonomisine Birleşik Amerikada rastlıyoruz. *Taylor* ve onu takip eden mühendislerin endüstri sahasında meşgul oldukları «ilmi işletme tarzı» (Scientific management) sanayide rasyonalizasyon hareketleri, iş organizasyonu pratik sahada bulunup nazari bir şekilde işlenen bir ilim haline gelmiştir. Bu münasebetle bilhassa, Amerika ile Almanya arasındaki bir hususiyete işaret etmek münasip olur. Almanya'da ilim

daha evvel inkişaf ediyor ve pratik hayata müessir oluyor. Birleşik Amerikada daha ziyade tatbikat kendini gösteriyor. İlim bundan ilham alıyor ve amelî meseleleri nazarı bir şekilde işliyor.

İşte, bu üç mühim kökten gıdalandıktan ve kuvvetli müelliflerin elinde yuğurulduktan sonra karşımıza müstakil mevzu bir ilim olarak çıkan işletme ekonomisi bu suretle tekevvün etmiştir. Fakat, bütün bu inkişafına rağmen ilminin bir çok eksik tarafları olmağa mecburdur. Yeknasaklık gösteren bir kaç eksik cihetin ikmaliyle kemale gelecektir. Bu ise bir kaç senelik bir meseledir. Bu hususta çalışan müellifler iki muhtelif noktadan hareket etmektedirler.

İşletme ekonomistlerinin bir kısmı, bu bilimin kurucularından *Schmalenbach*'ın tuttuğu yoldan yürüyerek ilmi yapıyı aşağıdan yukarıya doğru ikmale çalışmaktadırlar. Yani, evvelâ muhtelif meseleler üzerinde durmakta ve münferit meseleler üzerinde kâfi derecede vuzuh kesbetmekle iktifa ediyorlar. Münferit bilgilere istinat ederek yükselecek ilmi bir sistemin kurulmasını ve bu üst yapıyı geçecek umumî ve nazarı bir temelin tesisini daha sonraya bırakıyorlar. Bunlara nazaran tam bir işletme ekonomisinin geniş bir sistemini ancak zaman gösterecektir. Bu ilim organik bir oluş devresi geçirdikten sonra kemale gelecektir.

İşletme ekonomistlerinin diğer bir kolu, *Nicklish*, *Schaer* ve son zamanlarda *Werner*'in takip ettiği yollar tam ve nihai bir sistem veremeyeceklerini teslim etmekle beraber bu müellifler münferit meselelerin tetkikiyle iktifa etmiyor, ilme derli toplu bir istikamet, bir sistem vermeğe çalışıyorlar. Münferit problemler işlendikçe, vuzuh peyda ettikçe, işletme ekonomisine mensubiyetini isbat ettikçe sistem tamamlanacaktır. Bu, Almanyadaki vaziyet! Birleşik Amerikadaki mesai tarzı da tam ve yeknasak bir sistem arz etmekten uzaktır.

Görülüyor ki işletme ekonomisi ilminin yapısı tamamen bitmiş değildir. Bu mevzu girecek malzemenin çokluğu ve mürekkepliğine rağmen binanın bir kaç eksik tarafı vardır. Buna mukabil işletme ekonomisine ait tetkikler her gün artmakta ve bu ilmin sür'atle intişar ettiğini tebşir etmektedir.

İngiltere: Bir çok meselelerde olduğu gibi işletme ekonomisi mevzuunda muhafazakâr davranmıştır. «Business Economics» şeklinde ilim diline girmiş olan İngiliz işletme ekonomisi ancak son

senelerde inkişafa başlamıştır. Mamafih İngilterede tedvin edilen «Cemiyet ekonomisi ilminde teşebbüs bahsinden maada para ve sermaye piyasalarına, iş piyasalarına, emtia piyasalarına, daha fazla yer verilmektedir. Bunun tipik bir misalini "Stephenson," un «The Principles of business economics» adlı kitabıdır. Hülâseten denilebilir ki İngiliz ekonomi ilminde cemiyet ekonomisi ile işletme ekonomisi memzuç bir halde tedvin edilmektedir.

Birleşik Amerika : Bu memlekette son 30 senedenberi işletme ekonomisi bir hayli inkişaf etmiştir. Birleşik Amerikada bu mevzua ait münferit mevzular tetkik edilmiştir, ezcümle «ilmî işletme usulleri» işletme hesapları «işletme istatistiki» iş psikolojisi psikoteknik mevzuları üzerinde enteresan tetkikler yapılmıştır. Amerikan işletme ekonomisi Alman işletme ekonomisinin aksine olarak tatbikattan mülhem olmuştur. Nazarî işletme ekonomisine ait kitapların başında profesör Clark'ın «The Economics of Overteal costs» u gelmektedir. Son senelerin işletme ekanomisi literatüründe bilhassa işletme bütçeleri «Planing» mevzularına çok fazla önem verilmektedir.

Diğer memleketlerden : İşletme ekonomisine önem verenlerden Sovyet Rusyayı, Italyayı ve Japonyayı zikretmek icap etmektedir.

Fransa'da : Fransızca da, Almancanın *Betrieb* ve Türkçenin «işletme» sine tekabül eden bir kelime yoktur. Bazen işletmeye mukabil kullanılan «Exploitation» kelimesi daha ziyade «İstismar» mânasına gelmektedir.

İşletme ekonomisi sistematik bir ilim olarak tedris edilmektedir. Uzun zaman yüksek mekteplerde Savary'nin «Le parfait négociant» adlı kitabı bu mevzua en yaklaşmış eserlerdendi. Diğer taraftan muhasebeye dair bir hayli kitaplar mevcuttur. İşletme ekonomisi ilmine bir dereceye kadar yaklaşmak itibarıyla Fayolle'nin umumî ve sınaî idareye (Administration générale et endustrielle) dair yazdığı eserdir. Mücerret bir mahiyet arz etmekle beraber bu kitap Türkçe dahil olmak üzere bir çok dillere tercüme edilmiştir.

Son senelerde bilhassa Paris Yüksek Ticaret Mektebinde Gouvernement et administration des entreprises ismi altında bazı derslerde işletme ekonomisine ait bazı problemler tetkik olunmaktadır.

Türkiye'de: İşletme ekonomisi bilgisinin memleketimizin tedrisat sistemine giriş tarihini 1933 yılı ile başlatabiliriz.

Hemen aynı senede İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsünde, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret mektebinde genel işletme ekonomisi, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünde ziraat işletme bilgisi, Ankara Ticaret Lisesinde işletme bilgisi adlarını taşıyan dersler okutulmağa başlanmıştır. Siyasal Bilgiler okuluna bu ders 1939/40 ders yılında okutulmağa başlanmıştır.

İşletme ekonomisine dair ilk yazılar 1931 yılında «İktisadi ilim şubelerinden işletme iktisadi» adını taşıyan bir broşürümüzle başlamış, buna profesör Zühtü İnan, İsmet Alkan, Alfred Isaac'ın 1937 senesinde bu konuda yazdıkları ders kitapları bu sahada intişar etmiş ilk eserlerdir.

II. İşletme Ekonomisi Bilimi ve Tatbiki Ekonomi

İşletme ekonomisi biliminin muhtelif mesleklere ve bu meydana Tatbiki ekonomiye neden yarıyabileceğini gösterebilmek için, bu ilmin incelediği, belli başlı problemleri kısaca sıralamak faydalı olur. İlimin genel ve teorik kısmında temas olunan konular şunlardır:

Teşebbüs şekillerinin mahiyeti, işletmelerin kuruluş yerleri ve optimal cesametleri, istihsal kudretleri, iştiğal dereceleri, organizasyon şekilleri ve prensipleri, rasyonalizasyon, modern idare tarzları ve usulleri; işletmelerde insan unsuru, sermaye unsuru; öz ve yabancı sermayelerin tedariki, kullanılması ve nemalandırılması, işletmelerde hesap işleri bu meydana muhasebe prensipleri, maliyet masraflarının tetkiki, iş programı ve işletme bütçeleri, işletme istatistikleri.

İşletmede devri daim: Tedarik, istihsal, imalât, stok ve sürüm hareketleri, işletme içinde ve dışında kıymet hareketleri, kıymet takdiri prensipleri, amortisman, ihtiyat ve karşılık konuları.

İşletme neticeleri, muhtelif mahiyette kârlar, rantabilité ve productivité meseleleri ve nihayet işletmelerin tetkik, kontrol, tefiş ve murakabaları gibi meselelerdir.

Burada ancak en önemlilerine temasla geçtiğimiz bu konuların birçok iş ve meslekleri yakından ilgilendirdiğine şüphe yoktur. Bu konulardan da görüleceği veçhile işletme ekonomisi bilimi ampirizm'in yerine rasyonalizmi ikame eder bir disiplindir.

Tatbikî Ekonomi siyasetinde işletme ekonomisinin önemi

Tatbikî iktisat veya iktisat siyaseti dediğimiz ekonomiyi; 1) ziraat ekonomisi, 2) sanayi ekonomisi, 3) ulaştırma ekonomisi, 4) ticaret ekonomisi diye dört ana bölüme ayırarak burada işletme ekonomisi ne derece tatbik edildiğini görelim. Teoride nasıl genel ekonomi bilimine tekabül etmek üzere bir genel işletme ekonomisi tekevvün etmiş ise, tatbikî ekonominin yukarıda isimlerini yazdığımız kollarına mukabil, bir ziraat işletme ekonomisi, bir sanayi işletme ekonomisi, bir münakalât işletme ekonomisi, ve bir ticaret işletme ekonomisi meydana gelmiştir. Hattâ tatbikî ekonominin özel bazı şubeleri işletme ekonomisini büsbütün benimsiyerek banka işletme ekonomisi sigorta işletme ekonomisi gibi konuların sırf işletmecilik bakımından incelemeleri yapılmıştır.

III. İşletme ekonomisi ve ekonomi siyasetleri:

Diğer taraftan devletin ve belediyelerin ekonomi siyasetlerinin tedvinde ve tatbikatında işletme ekonomisinden azamî derecede istifade edilmiştir. Maliye tatbikatında da işletme ekonomisinden faydalanmamak mümkün değildir. Vergi tarhından evvel türlü işlemlerin faaliyetlerini, sermayelerin devirlerini, haki-kî kârların durumunu tayin etmek, takdiri kıymet, amortisman, ihtiyat, karşılıkların mahiyetlerine nüfuz etmek hususunda işletme ekonomisi bilimi yepyeni ufuklar açmaktadır.

Ziraat siyasetinde meselâ istihsal masraflarını hesaplamada, sanayi siyasetinde, sınaî işlemlerin maliyetini tayinde, sanayie verilecek optimal cesametlerinde, bazı sanayi gruplarının himayesinde, ücret tarifelerinin tasdikinde, münakalât politikasında ve nihayet fiat politikasına müteallik tabirleriyle sair sahalarında ana konularına yukarıda işaret ettiğimiz işletme ekonomisinden istifade etmemek kabil değildir.

Hülâsa; işletme ekonomisi ilmi, tatbikî cemiyet bilimleri arasında, malzemesini hayattan alan, ve araştırmalar neticesinde elde ettiği bilgileri, büyük ölçüde tatbikata tahsis eden bir disiplindir.

Tatbikatla bu kadar ilgisi olmakla beraber, işletme ekonomisi bilimi nazarî bilimlerin usullerini gerçek olanlara tatbik suretiyle, bunları azamî derecede değerlendirmeye muvaffak olmuştur.

IV. İşletme ekonomisi biliminin hukukçuya faydası :

İktisat işlerinin müstakil bir ihtisas haline geldiği ve müstakil bir tahsil istilzam ettirdiği son zamanlarda bile, devlet memuru kadar, serbest sahada çalışan hukukçunun da iktisadî düşüncesine, teşkilât ve hesap işleriyle az çok meşgul olmasına ihtiyacı vardır.

İdare adamı olarak türlü bakanlıklarda ve kurumlarda çalışacak genç elemanların rasyonel usullerle çalışabilmeleri, işletme ekonomisi ilminden alacakları ilham ve edinecekleri bilgi ile kolaylıkla mümkün olabilir.

Adliye sahasında çalışıp ticari muameleler üzerinde hüküm verecek olan hukukcuların ise, hesap ve maliyet işleriyle takdiri kıymet prensipleri gibi konuları hakkında esaslı malumatları olmaları aşikârdır.

Serbest sahada avukat ve hukuk müşaviri olarak çalışan hukukcuların şahıs ve şirket halinde faaliyette bulunan teşebbüs ve işletmelerin kuruluş, işleyiş, iflâs ve sair safhalarında tahaddüs eden meseleler, ticaret hukukunun borçlar hukukunun ihtiva ettiği konular hep işletme ekonomisinin kavradığı malzemelerdir.

Velhasıl hukukçuya, ötedenberi hukuk fakültelerinde okutulan nazari iktisat ilmi kadar, belki de ondan fazla olarak, işletme ekonomisi ilmine de ihtiyaç vardır.